

REALITĂȚI SOCIALE OGLINDITE ÎN PROVERBE

Salánki Zoltán

Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Résumé. L'histoire de l'humanité a consigné une part significative de l'expérience de vie sous forme de proverbes et maximes. Celles-ci constituent des repères importants des représentations sociales concernant la vie sociale quotidienne, l'interaction humaine et la manière de laquelle nous justifions nos comportements. Il n'existe pratiquement pas de société, culture ou domaine de l'existence humaine qui ne soit pas illustré par ces assertions au caractère général. Les proverbes sont porteurs d'une forte charge symbolique, déterminée par les différents contextes et groupes au milieu desquels ils réunissent le consensus. La recherche sociologique peut relever la place que les proverbes occupent dans la structure des représentations sociales, leur capacité à refléter les réalités sociales ainsi que leurs fonctions. Cette étude représente les repères théorétiques et méthodologiques nécessaires à révéler les valences sociales des proverbes.

Mots-clés: proverbe, sociologie, savoir commun, savoir scientifique, culture, réalité sociale, représentations sociales, écologie humaine, action sociale, relations de genre.

1. O PERSPECTIVĂ SOCIOLOGICĂ

1.1. DE LA SIMȚUL COMUN LA ȘTIINȚĂ

Istoria omenirii a consemnat o parte semnificativă a experienței de viață sub forma proverbelor, zicalelor, maximelor, butadelor și a vorbelor de duh. Practic nu există societate, cultură sau sferă a existenței umane care să nu fie reflectată în aceste formule cu caracter general.

Provocările de ordin etic și social determinate de dezvoltarea tehnologică și informațională au relansat discursul științific privitor la relația dintre cunoaștere și fundamentul ei social. În ultimele două decade ale secolului al XX-lea s-au intensificat eforturile sociologilor preocupați de cultură, religie și ideologie de a revitaliza acest domeniu. Această orientare a fost susținută și prin dezvoltarea ca disciplină separată a studiilor culturale¹.

¹ *** *Sociologia cunoașterii*, în *** *Oxford, Dicționar de sociologie*, G. Marshall (coord.), București, Edit. Univers Enciclopedic, 1993, p. 543–544.

Purtătoare ale experienței umane, sedimentată în formă lingvistică, proverbele au constituit obiect al cercetării în momentul în care s-au conturat diferite puncte de vedere privitoare la răspândirea socială a cunoașterii. Ele reflectă o cunoaștere comună, atât în sensul împărtășirii lor de către un grup, cât și în cel al surprinderii unei realități tradiționale nu foarte complexe. Formele logice de exprimare a realității prin proverbe corespund unor situații tipice relativ restrânse, specifice cotidianului tradițional².

Ca parte a culturii populare tradiționale, proverbele plăsmuiesc metaforic și concis experiența umană, constituind o parte semnificativă a reprezentărilor sociale. Ele au fost un mijloc de expresie a oamenilor din popor, dar mai sunt și în zilele noastre, chiar dacă sub o formă mai redusă sau mai adaptată contextelor și cerințelor mediatice, un mijloc de comunicare deseori utilizat. Specifice culturii orale, proverbele au constituit obiectul celor mai vechi colecții de folclor³. Cercetătorii și literații care s-au ocupat de acest domeniu au subliniat faptul că aceste perle ale cunoașterii oglindesc aproape în totalitate existența umană: atât interacțiunea umană, cât și mediul de viață.

Proverbele sunt parte a conștiinței colective, a formelor mentale ale societăților tradiționale. Chiar dacă în contemporaneitate complexitatea realității sociale și adevărurile științifice au plasat acești sâmburi de adevăr ai experienței, de regulă rezultate ale observației cotidiene, într-un con de umbră, proverbele constituie repere importante ale reprezentărilor sociale despre viața de zi cu zi, despre felul în care ne raportăm la semenii noștri și modul în care ne justificăm comportamentele.

A. Comte, cercetătorul creditat cu introducerea termenului *sociologie* în știință, consideră că aceasta țintește spre cunoașterea legilor lumii sociale. Promotor al pozitivismului științific, el susține faptul că această cunoaștere trebuie bazată pe observație sistematică și experiment, metode consacrate în științele naturii, pentru ca rezultatele cercetării să poată fi formulate sub formă de legități. Etimologic, termenul sociologie, compus din *socius*-tovarăș (lat.) și *logos*-cunoaștere argumentată (gr.), desemnează în sens larg cunoașterea științifică a socialului. Complexitatea realității sociale și studiarea acesteia de pe diferite poziții științifice și ideologice au condus la formularea diferitelor modele explicative și interpretative. Aceste modele, denumite paradigme, sunt valide numai în contexte de cercetare specifice. Distincția cea mai elocventă în acest sens și care a fundamentat o serie de orientări de cercetare ulterioare se referă la natura realității sociale. În cadrul paradigmei durkheimiene, se consideră că mediul social este supraindividual și, prin structurile sale economice, politice, demografice, determină aproape în totalitate comportamentul indivizilor. Spre deosebire de explicarea prin

² L. Gál, *Limbă și logicitate*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 95.

³ I. Cuceu, *Dicționarul proverbelor românești. 7.777 texte din Dicționarul Tezaur al paremiologiei românești*, Chișinău, Edit. Litera Internațional, 2006, p. 7.

acest determinism unilateral, în paradigma weberiană este accentuată înțelegerea acțiunilor individuale în contextul lor specific. În această viziune, conduitele umane nu reprezintă un răspuns mecanic la forțe independente de raționalitatea individuală, iar societatea în ansamblul ei este expresia proceselor adaptative ale actorilor sociali.

O viziune multiparadigmatică poate fi productivă și în cazul abordării proverbelor. Dacă din perspectiva culturalismului proverbele se pot interpreta în termenii unor modele cristalizate ale reprezentărilor sociale care ghidează comportamentul uman, din perspectiva structural-funcționalistă proverbele se pot releva ca expresie a unei anumite structuri sociale și a rolului îndeplinit de acestea în menținerea organizării sociale. Paradigma lingvistică poate sublinia specificul cultural al proverbelor în strânsă corelație cu limba și cadrele culturale în care se exprimă, iar paradigma comunicațională, adesea coroborată cu cea economică, poate accentua prezența proverbelor ca mijloace de comunicare și bunuri simbolice ale practicilor culturale contemporane⁴. Desigur, aceste aspecte relevă complexitatea unei abordări de tip holistic, specific mai ales antropologiei sociale. Urmând însă o astfel de cale, ne-am situa în fața paradoxului globalitate–exactitate, și anume: cu cât ne apropiem de o abordare globală, cu atât scade precizia și crește speculativul. De aceea, considerăm utilă evidențierea a două aspecte distincte, dar complementare, referitoare la proverbe: cel referitor la conținuturi, respectiv cel referitor la praxisuri. Această diferențiere servește unei clarificări teoretice privind modalitățile de investigare metodologică. Relevarea sensurilor și aspectelor sociale reflectate în proverbe implică analiza de conținut, iar surprinderea contextelor și formelor exprimării, a funcțiilor și valențelor comunicaționale presupune apelul la ancheta socială.

Din cele mai vechi timpuri, omul a simțit nevoia de a formula reguli de conduită care să întrunească consensul unanim al comunității sale. Una dintre expresiile acestor reguli, dictate de experiența cotidiană, sunt proverbele. Ele reflectă preocupări față de subiecte, precum: omul și mediul de viață, munca, comportamentul individual și cel colectiv, dragostea și prietenia, familia. Trecerea în revistă a principalelor teme ale sociologiei indică o sferă similară de interes. Desigur, această observație nu justifică punerea sub semnul egalității a celor două abordări ale realității sociale. În mod curent, oamenii reușesc să-și organizeze și să conducă viața lor personală și pe cea a comunității fără a apela la mijloace științifice. Însă adevărurile constatate prin intuiție individuală, înțelepciune colectivă și negociere socială și, în consecință, contaminate de subiectivitatea umană lasă un spațiu prea generos interpretării, fiind adesea incomplete și distorsionate. În ciuda acestor neajunsuri, aserțiunile cunoașterii comune pot

⁴ *Ibidem*, p. 302.

constitui repere utile și ipoteze de lucru pentru cunoașterea științifică, care, prin cercetare sistematică, conduce la formularea unor concluzii verificabile, valide și mai eficiente pentru explicarea realităților sociale.

1.2. JUSTIFICAREA PERSPECTIVEI SOCIOLOGICE ȘI UTILITATEA EI

O asemenea perspectivă asupra tezaurului paremiologic, în care indicii tematici să exprime dimensiunea lor socială, este slab reprezentată în comunitatea științifică. Cele mai multe abordări din perspectiva etnologiei, lingvisticii sau chiar a psihologiei se referă în mod preponderent la originea, structura lingvistică și structura logică a proverbelor. Întâlnim puține abordări din perspectivă sociologică. În acest context, considerăm că este oportună o abordare interpretativă care să evidențieze conținutul acestor chintesențe ale spiritualității românești în sensul reflectării simțului comun.

În teoria sa asupra culturii, E. Tylor, examinând dictoane, proverbe și practici specifice științelor oculte, subliniază puternica legătură dintre civilizația modernă și practicile societăților arhaice⁵. De asemenea, într-un studiu recent de logica limbajului este subliniată similaritatea crescută între frecvența utilizării operatorilor logici primitivi în compunerea unor propoziții simple, specifice exprimării curente a oamenilor, și frecvența operatorilor logici utilizați în proverbe. Aceasta sugerează că cele două modalități de comunicare, de reprezentare a realității cotidiene operează pe baza aceleiași logici mentale⁶. În societatea contemporană, miturile, legendele, formele mentale arhaice sunt înlocuite de fenomenul reprezentării. Fondatorul școlii europene a reprezentărilor sociale, S. Moscovici, a înlocuit conceptul durkheimian de „reprezentări colective” cu cel de „reprezentări sociale”, tocmai pentru a sublinia faptul că acestea din urmă se formează pe baza unei realități sociale în continuă schimbare⁷.

Menținerea, modificarea și chiar apariția unor formule proverbiale noi, care condensează o anumită latură a practicii sociale din perioada comunistă și de tranziție din România, cum ar fi: *Cine-i harnic și muncește, ori e prost ori nu gândește; Cel ce muncește nu are timp să câștige*, sunt argumente care indică vitalitatea paremiilor, dar și faptul că proverbele sunt o parte manifestă a reprezentărilor sociale, ambele având următoarele caracteristici:

- au caracter transindividual;
- au conținut social;

⁵ B. Valade, *Cultura. Analiza antropologică a culturii*, în *** *Tratat de sociologie*, R. Boudon (coord.), București, Edit. Humanitas, 1997, p. 532.

⁶ L. Gál, *op. cit.*, p. 44.

⁷ P. Iluț, *Reprezentare socială*, în *** *Enciclopedie de psihosociologie*, S. Chelcea, P. Iluț (coord.), București, Edit. Economică, 2003, p. 311–315.

- sunt împărtășite colectiv, deci au un grad ridicat de consensualitate;
- se formează prin socializare;
- au întotdeauna și un coeficient de individualitate⁸.

Proverbele poartă o puternică încărcătură simbolică, determinată de diferitele contexte și grupuri în cadrul cărora acestea întrunesc consensualitatea. Conținutul social conferă proverbelor un grad ridicat de abstractizare și nota de suprauman; astfel ele asigură un substrat imagistic și ideatic, confortabil și familiar al existenței. Analiza unor indici după cuvintele cheie mai des întâlnite în proverbe sugerează faptul că cel ce le știe și le aplică dobândește un plus de înțelegere, că se orientează prin intermediul unui ghid comportamental legitim și că deține o cheie de interpretare a realității. Dacă în societatea tradițională proverbele oferă soluții, în societatea modernă mijloacele de comunicare și cunoaștere se diversifică puternic, noile repere fiind rezultatele științifice difuzate social, sloganurile publicitare care dirijează consumul și, ca o alternativă la proverbe, legile lui Murphy, care oferă căi de interpretare a cotidianului⁹. Chiar dacă oamenii se orientează în spațiul social și în funcție de aceste expresii ale simțului comun, o relație de cauzalitate între acestea și acțiunea umană poate fi mai mult intuită decât cuantificată, fiind vorba de relația complexă dintre concepții de viață, valori, atitudini și comportamente. În acest sens, sociologia poate releva locul proverbelor în structura reprezentărilor sociale, capacitatea lor de a reflecta realitățile sociale, dar și funcțiile acestora.

Procesele adaptative față de realitățile cotidiene sugerează faptul că proverbele au în raport cu conduitele comportamentale, alături de funcția comunicațională, și o funcție normativă. Această afirmație necesită a fi corectată prin următorul amendament: ca parte a culturii, proverbele poartă o puternică încărcătură simbolică, determinată de diferitele contexte și grupuri în cadrul cărora acestea întrunesc consensualitatea. Chiar și din această perspectivă asupra culturii, regăsită în majoritatea studiilor antropologice, în care totalitatea manifestărilor sociale sunt integrate unui sistem simbolic coerent, cultura nu prezintă aspecte normative, ci o totalitate. Ea este o sumă a cunoștințelor, atitudinilor și conduitelor comportamentale pe care le au în comun și pe care le transmit membrii unei societăți anume¹⁰.

O abordare sociologică a proverbelor poate evidenția atât caracterul dinamic al acestora, în sensul reproducerii și/sau schimbării formei și sensului, cât și caracterul lor static, în sens de componentă culturală. Dacă în primul caz se accentuează rolul și funcțiile îndeplinite de tradiție în cadrul culturii, în cel de al doilea caz se accentuează desprinderea semnificațiilor prin analiza de

⁸ *Ibidem*.

⁹ L. Gál, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ B. Valade, *op. cit.*, p. 532.

conținut, ca indici ce trimit la profilul mental al acelor care vehiculează aceste conținuturi¹¹.

2. TEME MAJORE ALE SOCIOLOGIEI ȘI INDICI DE PROVERBE

Conținutul social al proverbelor apare mai pregnant în cazul acelor care vizează socialul propriu-zis, și anume: structura socială (în sensul modelelor de relații și organizare socială), reprezentări colective (sensuri și căi de organizare cognitivă a lumii ce supraviețuiesc dincolo de indivizi), acțiunea umană (societatea ca expresie a interacțiunii dintre indivizi și grupuri). Evidențierea conținuturilor și valențelor sociale ale proverbelor presupune, deci, clasificarea acestora din urmă după criteriul temelor majore din sociologie. Acest demers este similar celui de definire, într-un sens larg, a sociologiei prin obiectul ei. O astfel de conturare, în termenii cunoașterii legilor lumii sociale, pornește de la constatări și delimitări ale părților și fenomenelor sociale. Parcurgând cuprinsul unor tratate sau volume de sociologie, constatăm prezența următoarelor teme: acțiune socială, grupuri și sociabilitate, stratificare, mobilitate, putere, conflicte, mișcări sociale, schimbare socială, organizație, devianță, cultură, religie, cunoaștere, comunicare, minorități, familie, educație, comportament colectiv, reprezentări colective, populație și ecologie. Operaționalizarea acestor teme poate furniza concepte cheie ca indici de clasificare a paremiilor.

Variatatea de exprimare a proverbelor presupune, așadar, căutarea de sinonime și stabilirea de asocieri verbale în vederea conturării unui grup de cuvinte în baza cărora pot fi identificate și clasificate proverbele. Amintim că proverbele au constituit într-o primă etapă un gen oral, reflectând cultura populară, pentru ca mai apoi să devină și un gen scris. De aceea, analiza acestui gen, bogat în arhaisme și regionalisme, presupune o relativă flexibilitate interpretativă și de clasificare. În această ordine de idei, subliniem faptul că studiul de față se referă doar la conținuturi, nu și la practici culturale și vizează întocmirea unei liste tematice de proverbe elocvente din perspectivă sociologică.

Elaborarea studiului a urmat logica unei prezentări sintetice de teme ale sociologiei care pot fi exemplificate prin proverbe. După o prezentare generală a temei, sunt abordate paradigme, legități specifice, dar și concepte-cheie pe care sociologia le utilizează în relevarea lor. Totodată, s-a urmărit exemplificarea discursului cu proverbe care redau aceleași aspecte sau legități ale realității sociale, dar cu mijloace ale cunoașterii comune, relevând astfel valențele sociologice ale paremiilor. În final, această exemplificare este îmbogățită prin întocmirea, pe bază de cuvinte-cheie, a unor liste tematice de proverbe specifice fiecărui capitol.

¹¹ M. Lazăr, *Cultura*, în *** *Sociologie*, T. Rotariu, P. Iluț (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Mesagerul, 1996, p. 300.

2.1. LEGATURA OMULUI CU NATURA

Una dintre problemele majore cu care se confruntă societatea contemporană este ecologia mediului înconjurător. Problemele ecologice nu se referă numai la modul în care oamenii pot controla și împiedica deteriorarea mediului, ci și la concepțiile și modurile de viață specifice omului modern.

Societățile tradiționale existau în virtutea a ceea ce le ofereau natura și mediul înconjurător, fără a le modifica în mod semnificativ. Dacă până în epoca industrializării natura domina existența umanității, în zilele noastre sensul este invers, existând prea puține procese naturale care să nu fie influențate de activitatea umană și modificate în mod semnificativ, uneori chiar brutal și cu consecințe negative asupra viitorului. Principalele amenințări la adresa mediului înconjurător se referă la acumularea într-un ritm îngrijorător a deșeurilor nereciclabile, poluarea aerului și efectele încălzirii globale și, nu în ultimul rând, epuizarea resurselor convenționale de energie și materii prime¹². Aceste evoluții au condus la apariția unor organizații și mișcări internaționale care militează în favoarea unei intervenții moderate și echilibrate asupra naturii și ale căror scopuri declarate sunt orientate către protejarea mediului global prin utilizarea rațională a resurselor și conservarea biotipurilor. Astfel, în ultimele decenii, natura sălbatică nu mai reprezintă un obiect al transformării, ci unul al conservării.

Această temă se află, de asemenea, sub lentila sociologiei, deoarece atât originea intervenției asupra mediului, cât și efectele produse sunt de natură socială. Rezolvarea acestor probleme implică schimbări atât tehnologice, cât și sociale. În contextul actual, omul nu mai poate fi privit ca un cuceritor al unei naturi ostile sau generoase, ci ca un element al sistemelor naturale care îi asigură supraviețuirea. Legătura constantă a omului cu natura și dependența societății în ansamblu de mediul fizic au fost transpuse, de altfel, și în concepțiile sociologice care încercau să explice realitatea socială. În acest sens, s-a conturat paradigma evoluționistă, a cărei valență interpretativă constă în compararea societății cu natura. Conform acesteia, progresul social este rezultatul diversificării, al trecerii de la simplu la complex și ameliorarea sistemelor sociale prin autoreglare. Evoluția socială este similară evoluției naturale, care se autoreglează pe baza procesului de selecție naturală. Această paradigmă are două orientări complementare, care ghidează cercetarea și intervenția în privința mediului: ecologia umană și dezvoltarea durabilă.

Ecologia umană studiază interacțiunile dintre specia umană și mediul ambiant. În centrul preocupărilor sale, pot fi identificate câteva aspecte majore, care se referă la: pericolul epuizării resurselor, preîntâmpinarea dezechilibrelor naturale, elaborarea unei politici ecologice, formarea unei conștiințe ecologice. Asemenea preocupări pot fi traduse în registrul praxisului uman prin dezvoltarea

¹² A. Giddens, *Sociologie*, București, Edit. Bic All, 2001, p. 570.

unor tehnologii ecologice și promovarea educării în spirit ecologic. În conformitate cu astfel de obiective, intervenția umană trebuie să respecte și să asigure regenerarea ciclurilor fundamentale ale naturii.

Cealaltă orientare, cea a dezvoltării durabile, desemnează acel tip de dezvoltare care urmărește satisfacerea nevoilor prezentului, fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi. Conceptul de dezvoltare durabilă desemnează totalitatea formelor și metodelor de dezvoltare socio-economică, al căror fundament îl reprezintă în primul rând asigurarea unui echilibru între aceste sisteme socio-economice și elementele capitalului natural. Durabilitatea pleacă de la ideea că activitățile umane sunt dependente de mediul înconjurător și de resurse. Sănătatea, siguranța socială și stabilitatea economică a societății sunt esențiale în definirea calității vieții. Deși inițial dezvoltarea durabilă s-a vrut a fi o soluție la criza ecologică determinată de intensa exploatare industrială a resurselor și degradarea continuă a mediului și căuta, în primul rând, prezervarea calității mediului înconjurător, în prezent conceptul s-a extins asupra calității vieții în complexitatea sa.

Odată cu dezvoltarea tehnologică, cu accelerarea ciclurilor de producție și, implicit, a ciclurilor de viață individuale și sociale, omul modern s-a sustras dependenței față de ciclurile naturii, preluând inițiativa și controlul în raport cu mediul. Însă, în mod paradoxal, el a pierdut controlul în ceea ce privește efectele negative generate de o utilizare irațională a resurselor. În zilele noastre, această criză a suscitat interes față de relația dintre om și mediul său ambiant, argumentând cu mijloace științifice agenda de lucru a ecologiei la nivel global. Analizele efectuate și concluziile desprinse vin să sprijine promovarea unor atitudini și acțiuni umane orientate spre moderație, echilibru și prevenție. În esență, cele două abordări contemporane ale problematicei mediului promovează ideea conform căreia sistemele sociale trebuie să funcționeze în concordanță cu legile de structură și evoluție ale mediului ambiant, care prin procese de autoreglare tind spre reducerea dezechilibrelor.

Ca expresie a raportului omului cu natura, proverbele reflectă toate aceste principii: de moderație – *Sarea-i bună la fertură, / Însă nu peste măsură; Dacă nu știi ce-i apa, nu te sui în luntre*; de prevenție – *Omul cuminte face iarna car și vara sanie; Agonisirea la vreme înlătură lipsa și nevoia*; de echilibru – *Cine n-a gustat amarul nu știe ce e zaharul*; specifice omului dependent de mediul său¹³. Dependența de natură, respectul față de aceasta, dar și comportamentele potrivite sau nepotrivite în raport cu legile naturii sunt exprimate foarte elocvent: *Adună de*

¹³ Pentru exemplificarea cu proverbe a textului au fost utilizate următoarele surse: I. Cuceu, *Dicționarul proverbelor românești*, București, Edit. Litera Internațional, 2006; T. Flonta, *Dicționar englez-român de proverbe echivalente / English-Romanian Dictionary of Equivalent Proverbs*, București, Edit. Teora, 1992; G. Muntean, *Proverbe românești*, București, Edit. Minerva, 1984; G. A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, București, 1895–1912.

unde ai semănat; Cu răbdare și cu tăcere se face agurida miere; Nu te juca cu focul, că îndată te pârlеște; De unde nu-i foc, nu iese fum; Apa, vântu' și gura lumii nu le poți opri; Apa lină face mult noroi, iar cea repede și pietrele le spală; Cine seamănă vânt culege furtună; Cine se amestecă în țărățe, îl mănâncă porcii; Prostul taie copacul, ca să-i mănânce rodul.

Elemente ale naturii. Experiența umană a integrat, în mod firesc, în concepțiile de viață elementele structurale ale naturii: apa – *Apa curge și se duce, pietrele rămân pe loc*; aerul – *Vântul aduce, vântul duce*; pământul – *Ce intră în pământ curând se uită*; focul – *Focul le mistuie pe toate, și procesualitatea ei: anotimpurile – Cine vara petrece cântând / Iarna rămâne flămând; Cu o floare nu se face primăvară; Toamna se numără bobocii; ciclul viață-moarte – Ce înghite pământul, viață nu mai are; Viața omului, ca oul în mâna copilului; Decât viață cu necaz, mai bine moarte într-un ceas*, care au determinat supraviețuirea omului și evoluția societăților în ansamblu. Importanța acestor elemente, dar și modul de utilizare a lor este puternic reflectată din cele mai vechi timpuri în legende, mituri și folclor: *Când seacă apa, se cunoaște prețul fântânii; Apa depărtată nu stinge focul*. În jurul naturii s-a conturat o întreagă cosmogonie: *A face scară la cer; Ce intră în pământ curând se uită; A sta înaintea cuiva ca luceafărul; Un pământ și-o apă suntem; Știe câte-n lună și în soare; S-a născut cu stea în frunte*, ca punte de legătură între real și suprareal, între ceea ce ținea de capacitatea de înțelegere și explicare a omului și ceea ce era dincolo de limitele lui. Atitudinea omului în raport cu natura, așa cum este ea reflectată în proverbe, promovează echilibrul, regenerarea, armonia, indicând totodată și repercusiunile nefericite ale nerespectării acestor principii. Dincolo de acest cadru general, o preocupare constantă a omului în raport cu mediul înconjurător s-a manifestat atât față de componentele care au constituit resurse ale existenței: regnul vegetal – *Pădurea nu se sperie de cel care pune multe lemne în căruță*, regnul animal – *Nu da calul pentru măgar; Găina bătrână face ciorba bună*, cât și față de mijloacele care au înlesnit schimbarea și controlul lor: lemnul – *Dintr-un lemn, iese și cruce, și măciucă*; piatra – *Piatra prețioasă strălucește și în noroi*; fierul – *Sănătos ca fierul; Fier pe fier îl ascute*.

Comparații cu firea umană. Caracterul omului, dar și modul de raportare la semeni au fost surprinse cu multă acuratețe și exprimate cu mult haz și rafinament în proverbe: *Îmi place acru, dar foarte acru; Ariciul cu meșteșug se prinde și vrabia cu mei*. Prin comparație cu caracteristicile structurale ale mediului înconjurător, cu ciclurile de viață vegetală și cu comportamentul animalelor, firea umană a fost adesea descrisă într-o logică care reflectă atitudini contrare: tărie-moliciune – *Nu tot pe moale, ca să poți suferi și ce-i tare, dulce-acru (amar) – Îi sătul altul de dulce, vrea și amar câteodată*, hărnicie-lene – *Albina, de viespe, cât cerul de pământ, iubire-ură – A-l iubi ca sarea-n ochi și ca piperu-n nas*. Bogăția naturii a constituit însă o sursă mult mai complexă și variată de caracterizări reflectând particularități individuale – *A fi îmbrăcat cu piele de vulpe*,

relații de tip cauză-efect – *Au mâncat părinții aguridă, și și-au strepezit copiii dinții*; *Apele mici fac râurile mari*, complementaritate – *Nu e soare fără umbră*, similaritate – *Așchia nu sare departe de trunchi*.

De asemenea, grupurile și colectivitățile umane, societatea în ansamblu, au fost caracterizate prin referire atât la legile firești ale naturii – *Noapte cu soare nu s-a pomenit*, cât și la excepțiile de la acestea – *Nu este pădure fără uscătură*, delimitând astfel ceea ce este normal și acceptat – *Câinele, când l-ai opărit, fuge și de apa rece*, de ceea ce este indezirabil și marginal – *S-a înecat, ca țiganul la mal*; *Orbului, degeaba îi spui că s-a făcut ziuă*.

Prevalența utilizării acestei resurse extrem de generoase în scopul descrierii și caracterizării omului și a societății reflectă dependența omului față de natura care-i oferă modele complexe și echilibrate demne de urmat, atât în relația cu mediul, cât și cu semenii – *Floarea s-o păzești să nu se strice, că, de se va strica, nici poamă nu-i mânca*; *Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare mușuroi*.

2.2. ACȚIUNEA UMANĂ

Termenul de acțiune și corelatul său activitate, preluați din limbajul comun, au dobândit semnificații speciale, tehnice în limbajul sociologic numai după îmbogățirea lor cu atribute precum: comun, social. Circumscrierea termenului de acțiune face apel la noțiunea de comportament. Acesta din urmă desemnează un set de deprinderi fizice și mentale orientate spre satisfacerea unor nevoi sau realizarea unor obiective umane. Spre deosebire de comportamentul uman, acțiunea are o semnificație subiectivă pentru individ, datorată reflectării de către actorul social a cadrelor socio-culturale ale existenței.

Acțiunea individuală, acțiunea colectivă. Din cele mai vechi timpuri, oamenii s-au străduit să pătrundă motivațiile individuale și colective care le fundamentează existența și raportarea la semenii. Dacă surprinderea singularului, a individualului pe baze experiențiale era mai facilă – *Cine aleargă mult mănâncă unt*; *Acela strigă căruia îi arde casa*; *Cine-mparte parte-și face*, descifrarea complexității traiului în comun a lăsat mai mult loc interpretării – *Mai bun este vecinul și prietenul de aproape, decât fratele de departe*; *Atâta ține pacea, până vrea vecinul*; *Soarele, cât de cald, tot nu încălzește lumea toată*; *Soarele încălzește pe toată lumea*. Însă chiar aceste ezitări denotă valențele interpretative ale proverbelor ca sâmburi de adevăr ai explicației sociologice.

Acțiunea constituie baza oricărui fenomen social. Acest termen se referă la un proces delimitat în timp, individual sau colectiv, de realizare a unui obiectiv clar formulat de către un actor social. Acțiunea colectivă reprezintă o agregare complexă de acțiuni individuale ghidate de interese comune. Acțiunea presupune patru elemente distincte: un actor individual sau colectiv, un context,

un obiectiv și un mijloc de realizare. În cazul actorului individual, paremiile surprind elementele specifice acțiunii: contextul – *Vai de cel ce merge singur! că, când va aluneca, n-are cine-l ridica*, țelul – *Adună la tinerețe, ca să ai la bătrânețe*, mijlocul – *Unge roțile dacă vrei să meargă carul; Unde nu-i cap, vai de picioare*; însă, în cazul actorului colectiv, observația curentă s-a mărginit, de regulă, la precizarea efectului, relevând totodată dezirabilitatea interesului comun – *Doi ochi văd mai bine decât unul; Unirea face puterea*. Din perspectivă sociologică, această diferență se datorează faptului că, spre deosebire de acțiunea individuală, cea colectivă presupune un interes comun conștientizat și promovat la nivelul unui grup social. De aceea, în cazul acțiunilor colective, obiectivele sau finalitatea pot fi mai slab conturate, acestora substituindu-li-se organizarea socială.

Termenul *acțiune* este indispensabil înțelegerii și interpretării fenomenelor și proceselor existenței umane în toate cadrele ei de manifestare: culturale, sociale, psihice. O serie de orientări sociologice, precum cea weberiană, interacționismul simbolic sau etnometodologia, consideră acțiunea umană ca fiind obiectul predilect al cercetării. Fiind dependentă de contextul cultural, de normele care reglementează sfera acțiunii și interacțiunii umane, dar și de resorturile motivaționale individuale, acțiunea umană reprezintă, în opinia adeptilor paradigmei acțiunii sociale, singura explicație și interpretare plauzibilă a fenomenelor sociale.

Acțiunea socială. Spre deosebire de acțiunea individuală sau cea colectivă, acțiunea socială nu reprezintă un tip sau model de acțiune în sine, ci un cadru explicativ și comprehensiv al fenomenelor sociale. Înțelegerea fenomenelor sociale presupune regăsirea sensului comportamentului individual. A explica fenomenele și procesele sociale înseamnă a găsi cauzele, motivațiile individuale și particulare care le generează. Un aspect specific societății rurale tradiționale, precum recoltatul, ne va facilita înțelegerea distincției dintre diferitele tipuri de acțiune. În comunitățile tradiționale bazate pe o economie agricolă, recoltatul reprezenta o acțiune de regulă colectivă, nu individuală, ghidată de un sistem de cunoștințe, reprezentări și credințe – *Arătura bună / Pururea îți dă în gură*. Momentul recoltatului nu era ales arbitrar, ci era dependent de observarea și evaluarea oportunității din punctul de vedere al ciclurilor vieții vegetale în particular și ciclurilor vieții naturale în general. De asemenea, cunoștințele acumulate în timp și transformate în credințe și obiceiuri cu puternice rezonanțe afective aveau un rol determinant în alegerea momentului potrivit. Pe parcursul derulării activității, participanții se într-ajutorau – *Omul fără boi e ca robul legat de mâini* (Omul fără ajutoare nu poate să facă nimic), iar la finalizarea ei acest comportament era întărit prin sărbători. Desigur, aceste sărbători și obiceiuri reflectau o evaluare finală privind tipul, calitatea și cantitatea, atât a recoltelor – *Toamna se numără bobocii*, cât și a interacțiunii umane.

Analiza de conținut a proverbelor relevă faptul că acestea exprimă cu predilecție motivațiile actorilor sociali – *Capul plecat, nu-l taie sabia; Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede; Adună cu firul, ca să ai cu grămada*, și nu acțiunile individuale sau colective. Părerile cercetătorilor care au studiat originile proverbelor converg în privința faptului că majoritatea acestor creații populare au un autor anonim, care a încercat, prin generalizare, să exprime experiența colectivității în care trăia. Așadar, proverbele sunt expresii ale experienței sociale, care au fost preluate, perfecționate și împărtășite în comunitate ca și constatări cu valoare de adevăr. Oglindirea acțiunii sociale în proverbe nu rezidă în surprinderea elementelor ei definitorii, ci în intuirea motivațiilor actorilor sociali. Spre exemplu, tăria expresivă a proverbului *Fă ce zice popa, și nu ce face popa* nu constă în atitudinea sau comportamentul actorului la care se referă, ci în sublinierea dezirabilității convergenței dintre atitudini și comportament. Adică, e bine să facem ceea ce zicem. Aceasta este o legitate a socialului, care asigură predictibilitatea acțiunilor umane.

Cel mai vehiculat termen al paradigmei acțiunii este cel de raționalitate. Însă acesta nu se referă la individ. Postulatul de raționalitate a acțiunii sociale nu înseamnă că omul este rațional, ci faptul că fenomenele sociale pot fi explicate prin cauze individuale.

Aceste explicații au în vedere mai multe tipuri de raționalitate. Ele pot fi obiective, când actorul social utilizează mijloacele cele mai adecvate pe care le are la dispoziție pentru a-și atinge obiectivele – *Judecă omul după fapte, nu după vorbe; Omul harnic, muncitor, / De pâine nu duce dor*. Un alt tip de raționalitate este cel subiectiv, în care actorii aleg modele comportamentale prescrise, simple, bazate pe simțul comun, modele acceptate la nivel grupal. Aceste modele bazate pe o logică a imitației dau sens comportamentului, pentru că și alții fac la fel – *Copiii, nebunii și omul beat vorbesc adevărul; Și măgarul se vinde tot în oborul armăsarilor; Găina vecinului pare totdeauna mai grasă*. Alte două tipuri de raționalitate sunt cel afectiv, specific comportamentului religios, și cel irațional, adică cel care nu poate oferi o explicație cauzală a fenomenelor. Dacă la nivel individual finalitatea unei acțiuni este predictibilă, nu același lucru se întâmplă la nivel social. Comportamentele jalonate de interese comune pot genera efecte de agregare sau efecte perverse, adică finalități nedorite – *Când doi se bat, al treilea câștigă*.

Analizele anterioare relevă faptul că proverbele surprind în mod variat motive, credințe și legități în baza cărora acționează oamenii. Neajunsul acestor legități populare constă în generalitatea lor, care lasă loc unor interpretări multiple, dar cu validitate redusă. În ciuda unor neajunsuri, care sunt inerente cunoașterii fundamentate pe experiență, paremiile pot fi considerate o expresie fidelă a acțiunii sociale.

2.3. ROLURILE DE GEN

Un loc comun care suscită, chiar și în zilele noastre, interesul și susține o revalorizare a proverbelor îl reprezintă tema genului (gender).

În sociologia contemporană, domeniul relațiilor de gen s-a impus în mod accentuat. Acest fapt se datorează în parte mișcării feministe, dar și unei deschideri semnificative, cel puțin la nivel discursiv, față de problematica diferențelor de sex, de gen și a relațiilor de această natură. Pentru o mai clară înțelegere a acestei laturi a existenței umane, este necesară sublinierea distincției dintre sex și gen. Cuvântul sex din limbajul curent desemnează diferențele fizice și biologice, iar cuvântul gen desemnează diferențele psihologice, sociale și culturale dintre bărbați și femei. Cercetările vizând aceste diferențe nu au oferit un răspuns clar privitor la măsura în care acestea se datorează biologicului sau socialului. Este adevărat faptul că unele comportamente sau, mai exact spus, propensiuni sunt înnăscute, datorită diferențelor hormonale, dar nu mai puțin adevărat este și faptul că acest bagaj genetic se transpune în comportamente efective prin mijlocirea unei puternice socializări, aceasta din urmă fiind și ea diferită de la o cultură la alta. Deși în limbajul științific al domeniului socio-uman din spațiul românesc tema a devenit cunoscută și s-a răspândit prin formula „roluri de sex”, considerăm că această expresie este improprie, deoarece în cadrul acestei teme sunt studiate și evidențiate mai ales rolurile de gen, adică acele diferențe și comportamente care au un fundal socio-cultural.

Până în perioada modernă, abordarea diferențelor de rol s-a aflat sub dominația viziunii biologizante. Deschizătorul discursului modern asupra sexualității umane, psihianalistul Sigmund Freud, a fost primul care a subliniat importanța socializării în formarea identității de gen. El a susținut faptul că copiii învață diferențele de gen în prima copilărie prin raportare la diferențele anatomice ale părinților. Inspirat de teoria freudiană, sociologul Nancy Chodorow a susținut ideea conform căreia învățarea identității de gen derivă din atașamentul copiilor de la cea mai fragedă vârstă față de părinți și în special față de mamă, datorită rolului primar pe care femeile îl joacă în socializarea timpurie a copiilor. Deși insuficiente pentru explicarea complexității acestei tematici, teoriile formării identității de gen sunt edificatoare în ceea ce privește natura feminină și cea masculină. Acestea explică capacitatea emoțională și de relaționare empatică mai pronunțată la femei și ceea ce s-a numit inexpressivitatea masculină, adică dificultatea acestora din urmă de a-și împărtăși sentimentele și, prin urmare, relaționarea de pe poziții de forță față de ceilalți¹⁴. În perioada recentă, interogările legate de tema genului s-au diversificat, au depășit domeniul strict familial, putând fi distinse mai multe tipuri de abordări referitoare la problematica deosebirilor, cea a inegalităților și cea a relațiilor.

¹⁴ A. Giddens, *op. cit.*, p. 110.

Bărbatul și Femeia. Societatea utilizează diferențele bărbat-femeie pentru a defini anumite roluri – *Unde nu-i bărbat în casă, / Nu e nici pâine pe masă; Femeia vrednică e coroana casei.* Acestea sunt ansambluri de așteptări și comportamente atribuite social în raport cu genul. Atribuirea începe din cea mai fragedă perioadă a vieții. Copiii învață să devină bărbat sau femeie și de regulă aceste identități se păstrează pe tot parcursul vieții – *Băiatul cere pușcă și fata cere furcă.* În majoritatea culturilor există percepții clare referitoare la comportamentele de gen. Se consideră astfel că femeia trebuie să fie pasivă, blândă, emotivă, afectuoasă, dependentă – *Femeia e tot femeie și în ziua de Paști; Vecine, s-a dus bărbatu' meu la moară, nu știu să mă mărit, ori să-l aștept,* iar bărbatul activ, independent, rațional, capabil de autocontrol, dominant și chiar agresiv – *Vai de casa unde bărbatul e muier; Bărbat bun și usturoi dulce nu se poate.* Dacă rolurile femeiești sunt asociate de regulă ocupațiilor casnice și familiale – *Muirea bună, ca pâinea caldă; Femeia vrednică ține casa cu acul,* cele bărbătești sunt asociate cu capacitatea de efort în general și efort fizic în special, cu răspunderea față de bunăstarea materială a familiei – *Bărbatul e stâlpul casei; Unde bărbatul lipsește, ca gardul când lipsește, pază nu se mai găsește; Bărbatul după vână, și muiera după dinți.* Desigur, acestea sunt prescripții tradiționale și, odată cu modernizarea societății, cu diviziunea socială a muncii, ele și-au pierdut din tărie.

Chiar și în zilele noastre, în cunoașterea comună bazată pe bunul-simț, experiență și speculație, aceste așteptări tradiționale sunt puternic înrădăcinate, în ciuda faptului că ele se dovedesc adeseori ca fiind inadecvate sau incorecte. Aceste clișee ale percepției sociale sunt judecați simplificate, corespunzând unei opinii modale. Așadar, ele pot avea diferite grade de acuratețe, însă, de regulă, sunt preluate de către indivizi ca și constatări cu valoare de adevăr. Simțul comun abundă în astfel de clișee, stereotipii, cele mai înrădăcinate fiind stereotipiile de sex, adică cele privind diferențele dintre femei și bărbați, expectanțele față de femei și față de bărbați, relațiile dintre femei și bărbați. Stereotipiile de sex sunt foarte pronunțate și sunt în general pozitive în favoarea bărbaților – *Bărbatul care-i frumos, cum ajunge toarnă-n coș,* și mai puțin pozitive pentru femei – *Femeia frumoasă / Este pagubă la casă.* Aceste dezechilibre sunt evidente mai ales în domenii ce țin de putere și prestigiu, căci, în mod tradițional, prestigiul femeii este derivat din cel al bărbatului – *Muirea fără bărbat, ca un cuiu fără ciocan; Nevasta cu minte bună e bărbatului cunună.* O dovadă în acest sens ne este oferită de distribuția femeilor și bărbaților în funcții statale de conducere, în armată, în politică. Însăși societatea ca ansamblu funcționează de așa manieră încât este mai apreciat ceea ce este rațional, constant, familiar – *Muirea multe face, / Bărbatul vede și tace,* deoarece aceste caracteristici ale comportamentului oferă predictibilitate și asigură un confort psihic în defavoarea a ceea ce este emoțional și intuitiv – *Femeia ori e miere, ori e fiere; Muiera, minte ușoară; Limba muierii, cuțit cu două ascuțituri.*

Relația bărbat-femeie: dragostea și căsnicia. Tendința de a căuta compania semenilor caracterizează marea majoritate a oamenilor. Sociabilitatea este esențială pentru om, pentru dezvoltarea unui comportament social adecvat, în timp ce singurătatea este accidentală. Nevoia de afiliere constituie un motiv de bază al conduitei umane. Într-adevăr, cei mai mulți dintre noi conștientizăm importanța definitorie a relațiilor interpersonale pe care le întreținem cu semenii în viața cotidiană. Când suntem întrebați ce anume dă sens vieții, de obicei răspundem menționând prietenii, familia, rudele, cei pe care-i iubim, spunem că este important să ne simțim iubiți și doriți. Pe fondul nevoii de afiliere se conturează relațiile preferențiale, precum prietenia, dragostea și iubirea – *Copilul până ce nu plânge, nu capătă țată; Fiecare pasăre își iubește cuibul*. Secole la rând, oamenii au încercat să dezlege misterul care învâluie relațiile intime, miturile, poeziile și povestirile antice fiind o dovadă a preocupărilor față de acest subiect. Încă din zorii creației literare, prietenia și dragostea au constituit o temă a reflecției filosofice, au reprezentat muza poezilor și sursa de inspirație a romanelor, compozițiilor muzicale, precum și a operelor moralistilor. În limbajul de specialitate al științelor sociale, aspectele relaționale menționate sunt surprinse sub diferite denumiri, ca: relații preferențiale, relații interpersonale apropiate, relații intime, relații de afinitate, atracție interpersonală, relații diadice stabile. Sociologii consideră o astfel de relație ca fiind o interacțiune socială care durează suficient în timp, așa încât să devenim legați de o altă persoană printr-un set de așteptări relativ stabile. Dacă în limbajul cotidian prietenia, dragostea, iubirea, sexualitatea au o paletă foarte largă de semnificații, denumirile științifice denotă o paletă mai restrânsă de conotații, subsumându-le unui numitor comun. În toate culturile, stabilirea și menținerea unor astfel de relații presupun din partea celor implicați un grad înalt de intimitate.

Abordarea științifică a relațiilor preferențiale a pornit de la tipologiile existente în scrierile literare și filosofice, pe care le-a îmbogățit cu noile date de cercetare. Dacă preocupările literare tratau cu predilecție iubirea, descriind tipuri precum: iubirea dulce-amară – *Iubirea peste măsură / Aduce în urmă ură; Unde e dragoste multă, e și urâciune multă*, iubirea ca entitate supranaturală – *Iubirea adevărată iartă totul*, iubirea ca uniune a două părți incomplete – *Însurătoarea nu-i măr, să muști din el și apoi să-l azvârli; Cheia și lăcata e mama și tata*, iubirea romantică – *Dragostea nu are ochi*, cercetările contemporane au evidențiat distincția dintre multiplele forme ale relaționării preferențiale, precum: simpatie, prietenie, dragoste, atracție pasională, sex, iubire, căsnicie. Marea majoritate a cercetărilor privind relațiile preferențiale, în care sunt accentuate aspectele psihosociale ale relaționării, au arătat că în prietenie și iubire se regăsesc următoarele note comune:

- intimitatea relației, familiaritatea;
- așteptări referitoare la continuitatea relației;
- predictibilitatea relației;

- încrederea reciprocă;
- găsirea cu ușurință a unui limbaj comun, nevoia de a face confidențe;
- atractivitatea fizică și haloul afectiv pe care aceasta îl generează;
- atașamentul.

Această perspectivă reliefează și deosebirile dintre *prietenie* și *iubire*, care nu sunt numai de ordin cantitativ, ci și calitativ, în cazul iubirii fiind prezentă și dorința sexuală. Iubirea este o relație strict diadică și se destramă mai greu decât prietenia, care este o relație deschisă. Impactul normelor sociale este minim în cazul prieteniei și maxim în cazul căsătoriei. O altă perspectivă care relevă importanța factorilor socio-culturali este aceea a raportului dintre continuitate și discontinuitate pivor la relațiile de prietenie, dragoste, iubire, căsătorie. În abordarea de tip funcționalist, în care se pune accent pe finalitatea acestor interacțiuni, este pregnantă viziunea continuității, fiecare tip de relaționare reprezentând un nivel superior de dezvoltare a tipului precedent și având ca finalitate căsătoria. Între diferitele tipologii propuse în urma cercetărilor empirice există anumite suprapuneri, deoarece stabilirea și menținerea relațiilor preferențiale, la modul concret, sunt dependente de factori socio-culturali: contexte sociale, evaluări interpersonale și mecanisme psiho-sociale de interacțiune umană. Factorii principali care influențează relațiile preferențiale sunt cei situaționali, psihosociali, mecanismele psihosociale și stereotipiile.

Homogamia reprezintă probabilitatea crescută a tendinței de asociere în rândul oamenilor cu vârstă, rasă, etnie, statusuri socio-profesionale asemănătoare – *Flăcăul care se ține ia fata care rămâne*.

Influența proximității asupra atracției interpersonale poate fi ușor intuită dacă ținem cont de oamenii cu care interacționăm. De regulă, ei locuiesc în același cartier, frecventează aceleași școli, același loc de muncă, împart aceleași locuri de petrecere a timpului liber – *Cei ce se aseamănă, se adună; Cine se iubește / În tot locul se-ntâlnește*. Frecvența expunerii constituie un alt aspect al raportului dintre proximitatea fizico-geografică și atracția interpersonală. Cercetările efectuate pe această temă au evidențiat faptul că frecvența crescută a contactului cu anumite obiecte sau persoane determină familiarizarea cu acestea – *Bărbatul după muiere și copilul după mamă se cunoaște* și, în consecință, aprecierea mai pozitivă a acestora, spre deosebire de alte obiecte sau persoane care nu ne sunt familiare. O veche zicală spune că *Obiceiul este a doua natură a omului*, deci ne plac lucrurile sau persoanele cu care ne-am obișnuit.

Adesea, oamenii manifestă simpatii și se simt atrași față de persoanele care le seamănă. Asemănarea în opinii, atitudini, valori constituie sursa convergenței interpersonale, în timp ce divergența atitudinal-valorică îi separă pe indivizi. Asemănarea în ceea ce privește caracterul, aptitudinile îi apropie pe oameni – *Cei ce se potrivesc, lesne se-mprietenesc*. Cu toate că această dependență este în general pozitivă, ea nu este la fel de evidentă ca în cazul similarității atitudinal-

valorice. Acest fapt a determinat luarea în calcul a ipotezei complementarității nevoilor, conform căreia o relație satisfăcătoare se stabilește între parteneri care au trăsături de personalitate diferite, dar complementare, care prin unire oferă senzația de întreg armonios – *Femeia vede chiar unde bărbatul abia zărește; Muiera limbută, la bărbat tăcut, ca toaca la biserică; Când muiera-i mută și bărbatul surd, viața cea mai bună între amândoi.*

De obicei, oamenii simt atracție, simpatie față de persoane despre care știu că le împărtășesc sentimentele – *Cine-mi place, bai nu-mi face; Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face; Fapta bună îi place și lui Dumnezeu.* Dar și viceversa este adevărat: când oamenilor le place o anumită persoană, aceștia sunt înclinați să creadă că respectiva persoană îi simpatizează. Când într-un cuplu funcționează norma reciprocității, adică sunt împărtășite interese, aspirații, atitudini și chiar frustrări similare, relația devine mai stabilă, partenerii luând în calcul așteptările maritale referitoare la copii și la roluri în familie.

Cu toate că factorii enumerați au un rol hotărâtor în stabilirea și menținerea unor relații preferențiale în captarea inițială a atenției unui posibil partener, rolul cel mai important îi revine atractivității fizice – *Mirele nu se plânge când mireasa e prea frumoasă.* Cercetările au evidențiat câteva repere generale de apreciere a frumuseții, precum fața ovală și ochii mari, în cazul femeilor, bărbia proeminentă și bine conturată, în cazul bărbaților, și simetria trăsăturilor feței, în cazul ambelor sexe. Oamenii împărtășesc, de regulă, standarde similare pentru evaluarea atractivității fizice și preferă compania și prietenia celor frumoși, în defavoarea celor mai puțin atrăgători. Dacă, la modul ideal, fiecare persoană își dorește un partener cât mai frumos, la modul concret opțiunile personale sunt ghidate și de aprecierea propriei atractivități fizice. Conform ipotezei potrivirii în viața reală, oamenii își aleg parteneri cu un grad al atractivității fizice similar cu al lor, deoarece această opțiune implică beneficii mari cu costuri reduse, iar probabilitatea unor refuzuri este minimizată – *Frumosul la frumos trage, dar noi slușii ce vom face?*

În funcție de condițiile socio-economice, gradul de școlaritate și deschidere intelectuală, stereotipiile sunt mai blânde sau mai dure și se transpun cu mai mare sau mai mică acuratețe în conduitele practice ale indivizilor – *Cine spune zicale, spune și vorbe goale,* fiind o dovadă a condiționării culturale a relațiilor preferențiale.

Oglindirea în proverbe cu o deosebită acuratețe a majorității aspectelor privitoare la relațiile de gen indică, la nivelul potențialului descriptiv și de enunțare a unor legități, o puternică apropiere dintre cunoașterea comună și cea științifică. Cu toate că mijloacele de abordare sunt diferite, cea științifică oferind predictibilitatea comportamentelor, paremiile pot constitui repere utile în descifrarea acestor relații umane.

Anexă

Listă tematică de proverbe¹⁵

I. Legătura omului cu natura

Cuvinte cheie: acru, aguridă, amar, apă, arici, aşchie, aur, cal, câine, cer, copac, fier, floare, foc, furnică, lemn, noapte, nor, pădure, piatră, sare, soare.

acru

Îmi place acru, dar foarte acru.

aguridă

Au mâncat părinţii aguridă, şi şi-au strepezit copiii dinţii.

Încet, încet, agurida se face miere.

Cu răbdare şi cu tăcere se face agurida miere.

Cu oţet şi cu fiere, / Nu se face agurida miere.

amar

Cine n-a gustat amarul nu ştie ce e zaharul.

Îi sătul altul de dulce, vrea şi amar câteodată.

Omul are un dulce şi un amar.

apă

Apa trece, pietrele rămân.

Apa curge şi se duce, pietrele rămân pe loc.

Apa lină mult te înşală.

Apele mici fac râurile mari.

Apele cele mari înghit pe cele mici.

Apa depărtată nu stinge focul.

Apa lină spală ţărnu.

Apa lină face mult noroi, iar cea repede şi pietrele le spală.

Dacă nu ştii ce-i apa, nu te sui în luntre.

Ulciorul nu merge de multe ori la apă.

Când seacă apa, se cunoaşte preţul fântânii.

Un pământ şi-o apă suntem.

arici

A fi ca ariciul, de când a urzit Dumnezeu pământul.

Ariciul cu meşteşug se prinde şi vrabia, cu mei.

aşchie

Aşchia nu sare departe de trunchi.

aur

Aurul şi în glod străluceşte.

Nu tot ce luceşte este aur.

cal

Calul bătrân greu se învaţă la ham.

Calul bătrân cunoaşte multe drumuri.

Calul de dar nu se caută de dinţi.

Calul râios găseşte copacul scortos.

Mănânci, calule, fân?

câine

Câinele care latră mult nu muşcă.

A tăia frunză la câni.

cer

A face scară la cer.

copac

Prostul taie copacul, ca să-i mănânce rodul.

fier

Bate fierul, până e cald, / Că, de se va răci, / În zadar vei munci.

¹⁵ Pentru alcătuirea listei tematice au fost utilizate proverbe din lucrările indicate în nota 13.

floare

A umbla cu flori la urechi.
Cu o floare nu se face primăvară.
Multe flori pe lume, dar puține miroase.

foc

Până foc nu faci, fum nu iese.
Focul le mistuie pe toate.
Trage foc numai pe turta lui.
De la sobă pân' la foc, / Pentru leneș e mult loc.

furnică

Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare mușuroi.

lemn

Dintr-un lemn, iese și cruce, și măciucă.

noapte

Lucrul de noapte râde ziua de el.
Noapte cu soare nu s-a pomenit.

nor

După nor, vine și senin.

pădure

Pădure fără uscături nu se poate.
Pădurea nu se sperie de cel care pune multe lemne în căruță.

piatră

Două pietre tari nu pot măcina bine
A fi statornic ca piatra.

sare

Sarea-i bună la fertură, / Însă nu peste măsură.

soare

Soarele, cât de cald, tot nu încălzește lumea toată.
A fâgădui câte în lună și în soare.
Numai soarele poate să încălzească toată lumea.
Nu e soare fără umbră.
Soarele încălzește și pe buni și pe răi.
Soarele încălzește pe toată lumea.

II. Acțiunea umană

Cuvinte cheie: adevăr, amici, a aduna, a face, a însoți, a judeca, a lucra, cap, carte, câștig, cinste, cracă, cuget, cumpăt, deștept, drept, dreptate, înțelepciune, judecată, lege, lucru, meserie, minciună, minte, mult, muncă, nărav, nebun, obicei, ochi, parte, prost, prudență, singur, unire.

adevăr

Adevărul umblă de multe ori cu capul spart.
Gura nebunului adevărul grăiește.
Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede.
Adevărul iese la lumină, ca untdelemnul deasupra apei.

amici

Omul fără amici e ca stânga fără dreapta.

a aduna

Unul adună, altul risipește.
Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun cine ești.

Cine nu adună pentru sine adună pentru alții.

Adună avuții și nu știe cine le va strânge.
Adună la tinerețe, ca să ai la bătrânețe.
Adună de unde ai semănat.
Adună vara, ca să ai iarna.
Adună cu firul, ca să ai cu grămada.

a face

Ce poți face azi, nu lăsa pe mâine.
Unul face / Și altul trage.
Fă altuia ce ai vrea să-ți facă și el ție.
Când ți-i face-o tu, nici dracu' nu ți-o desface.
Cine spune multe, puține face.

Ce poți face astăzi, nu lăsa pe mâine.
De faci astăzi (azi) cuiva bine, / Mâine
de la altu-ți vine.

a însoți

Spune cu cine te însoțești, ca să-ți spun
cine ești.
Rău cu rău, bun cu bun se însoțesc.
Cu mine nu te-nsoți, / Că astfel nu-i
păgubi.

a judeca

Judecă-te pe tine, apoi pe altul.
Judecă, apoi vorbește.
Judecă omul după fapte, nu după vorbe.

a lucra

Cine lucrează și tace, / Mai multă treabă
face.
Care lucrează nu ajunează.
Cine lucră are; cine șede rabdă.
Cine lucrează are, cine șade rabdă.
Cine nu lucrează să nu mănânce.
Lucrează mai mult în trei zile, decât într-
una.
Ce poți lucra astăzi, nu lăsa pe mâine.
Ascultă și lucră, dacă vrei fericire.
Îi e a lucra, ca și câinelui a linge sare.
Omul lucrător, / De pâine nu duce dor.

cap

Cap ai, minte ce-ți mai trebuie.
Capul plecat, nu-l taie sabia.
La așa cap, așa căciulă.
Mai bine capu' satului, decât coada
orașului.
Unde nu-i cap, vai de picioare.
Ascultă pe toți, dar ai capul tău.

carte

Cine are carte are parte.

câștig

Când doi se bat, al treilea câștigă.

cinste

De la omul cinstit, e destul un cuvânt.
Un nume cinstit e o comoară de neprețuit.

cracă

A-și tăia singur craca de sub picioare.

cuget

Cugetul bun e cea mai moale pernă.

cumpăt

Doctorul cel mai bun e cumpătul.

deștept

Mai bine cu deșteptul la pagubă, decât cu
prostul la câștig.
Deșteptul promite și prostul trage nădejde.
Un om deștept face cât doi.

drept

Om drept ca funia-n traistă.
Ce-i drept nu-i păcat.
Dreptul totdeauna umblă cu capul spart.
Vorbești de dracul și el e în dreptul tău.
Ce-i drept și lui Dumnezeu îi place.

dreptate

Mai bine mai puțin cu dreptate, decât
mult cu strâmbătate.
Minciuna umblă prin lume, / Iar dreptatea
stă la un loc.

înțelepciune

Unde e înțelepciune multă, e și nebunie
multă.
Înțeleptul tace și face.
Mai multă înțelepciune găsești în fețele
cele urâte decât în cele frumoase.
Decât cu un prost la câștig, mai bine cu
un înțelept la pagubă.
Înțeleptul adună și prostul risipește.
Omul înțelept face ce poate, nu ce vrea.
Înțeleptul își gătește / Încă pân' nu
flămânzește.

Înțeleptul învață din pățania altora,
nesocotitul, nici din a sa.
Înțeleptul făgăduiește și prostul trage
nădejde.

judecată

Când ai vreo judecată, pregătește-te de
plată.
Decât o judecată dreaptă, mai bine o
învoială strâmbă.

lege

Cine legea nu-și cinstește / Fără lege se
numește.
La unul fără lege, unul fără Dumnezeu.

lucru

Lucrul face sănătate./ Trândăvia, tot păcate.
Lucrul laudă pe meșter.
Lucrul gata, bani așteaptă.

meserie

Douăsprezece meserii, / Treisprezece
sărăcii.
Dintr-o meserie cât de mică, dacă nu
curge, tot pică.
Omul cu meserie nu moare de foame.
Nimenea nu se naște meșter.
Omul cu meșteșug / Trăiește din belșug.

minciună

Minciuna are picioare scurte.
Cine spune minciuna o dată rareori mai
are crezare.
Și minciuna-i vorbă, dar vremea descoperă
adevărul.

mintă

De aș avea minte / Aș avea merinde.
Toți se plâng de bani, dar de minte, nimeni.
Unde e minte multă, e (este) și nebunie
multă.

mult

Nu în mult stă bunul, ci în bun stă
multul.

Cei mulți n-așteaptă pe cei puțini.

muncă

Munca e brătară de aur.
Dintr-o muncă, cât de mică, / Dacă nu
curge, tot pică.
Cum muncești, așa ți se plătește.
Decât să muncești degeaba, mai bine să
șezi degeaba.
D-oi munci, de n-oi munci, mai bogat
d-așe n-oi fi.
Cine nu muncește nu mănâncă.

nărav

Năravul din fire / N-are lecuire.
Lupul păru-și schimbă, dar năravul ba.

nebun

Patimile nebunilor sunt învățătura
înțelepților.
Câinele îmbătrânește de drum, și (iar)
nebunul, de grija altora.
Copiii, nebunii și omul beat vorbesc
adevărul.
Un nebun aruncă o piatră și zece cumiți
n-o pot scoate.

obicei

Câte bordeie, / Atâtea obiceiie.
Obiceiul ușurează povara.

ochi

Doi ochi văd mai bine decât unul.

parte

Cine-mparte parte-și face.

prost

Prost să fii, noroc să ai.
Prostul spune și tot el râde.
Prostul taie copacul ca să-i mănânce rodul.
Prostia cu mare cheltuială se ține.
Prostia din născare leac nu mai are.

prudență

Prudența este mama înțelepciunii.

singur

Nu este bine să fie omul singur.
 Vai de cel ce merge singur! că, când va
 aluneca, n-are cine-l ridica.

unire

Neunirea-n țară, o face să moară.
 În unire stă tăria.
 Unirea biruiește pe cel mai tare vrăjmaș.
 Unirea face puterea.

III. Roluri de gen

Cuvinte cheie: amor, a iubi, a împrieteni, a însura, băiat, bărbat, binecuvântare, buze, dragoste, fată, femeie, flăcău, mire, muiere, tată.

amor

În amor și în domnie, / Nu-ncape
 tovărășie.

a iubi

A-l iubi ca sarea-n ochi și ca piperu-n
 nas.
 Cine se iubește / În tot locul se-ntâlnește.
 Cine se iubește / Curând ostenește.
 De iubit ce ne iubim, / Tot la anu' ne-
 ntâlnim.
 Iubirea peste măsură / Aduce în urmă
 ură.
 Fără mânie, nu-i iubire.
 Iubirea mojească e ca gluma câinească.
 Că iubirea e din pară, / Te arde și te
 omoară.
 Iubirea adevărată iartă totul.
 Rara întâlnire e mai cu iubire.

a împrieteni

Spune-mi cu cine te împrietenești, ca să-
 ți spun cine ești.

a însura

Cine se însoară trebuie să aibă de moară.
 Când te însori, te însori, iar nu să te
 măriți.
 Însurătoarea nu-i măr, să muști din el și
 apoi să-l azvârli.

băiat

Băiatul cere pușcă și fata cere furcă.
 Băieții sunt dracu' gol.

bărbat

Bărbatul să fie puțințel mai frumos decât
 dracul.
 Unde nu-i bărbat în casă, / Nu e nici pâne
 pe masă.
 Bărbat bun și usturoi dulce nu se poate.
 Bărbatul după vână, și muierea după
 dinți.
 Am ambiție de bărbat, ca să nu ies de sub
 pat.
 Bărbatul aducă cu sacul, / Muierea să
 scoată cu acul, / Tot să găta.
 Să care bărbatul cu carul, și femeia să
 împrăștie cu poala, că tot se
 isprăvește.
 Pe bărbat mi-l iau din Paști în Paști, iar
 pe ibovnic, din săptămână în
 săptămână.
 Bărbații numai atunci sunt domni când
 nu sunt cu muierele acasă.
 Muierea-n pat, bărbatul sub pat.
 Muierea multe face, / Bărbatul vede și
 tace.
 Nu știe bărbatul / Ce știe satul.
 De-ar ști bărbatul câte știe satul, până-i
 lumea n-ar ține casa.
 Bărbatul temător își învață nevasta curvă.
 Vecine, s-a dus bărbatu' meu la moară,
 nu știu să mă mărit, ori să-l aștept.
 Nevasta cu minte bună e bărbatului
 cunună.
 Vai de casa unde bărbatul e muiere.
 Bărbatul este cheia casei.
 Bărbatul e stâlpul casei.

Unde bărbatul lipsește, ca gardul când lipsește, pază nu se mai găsește.
Unde nu-i bărbat în casă, / Nici mămăligă pe masă.
Bărbatul care-i frumos, cum ajunge toarnă-n coș.
Bărbatul fără muiere, ca foarfeca fără soție, ce nu taie, ci numai zgârie.
Nici bărbat în (la) argea, nici muiere la război.
Femeia vede chiar unde bărbatul abia zărește.

binecuvântare

Binecuvântarea părinților întărește casa fiilor.

buze

Buzele cele dulci ca lipitoarea te sug.

dragoste

Unde e dragoste multă, e și urâciune multă.
Unde-i dragoste puțină, / Lesne-i a găsi pricină.
Dragoste cu sila nu se poate.
Dragostea scurtă e cu suspin lung.
Dragostea nu are ochi.
Dragostea e oarbă, dar căsătoria îi găsește leacul.
Dragostea nu ține de foame.

fată

Fata, Drac înzobonit.

femeie

Femeia e tot femeie și în ziua de Paști.
Femeia e câine; latră, dar nu mușcă.
Femeia vrednică e coroana casei.
Femeia bărbată, avuția casei.
Femeia este cheia casei.
Femeia, la casa omului, e vacă cu lapte.
Femeia vrednică ține casa cu acul.
Femeia harnică, cunună este bărbatului său.

Cea mai bună femeie e aceea care tace.
Femeia ori e miere, ori e fiere; femeia uneori se face fiere, dar niciodată miere.
Femeia-i sac fără fund.
Femeia frumoasă / Este pagubă la casă.
Femeia îi poale lungi și minte scurtă.
Femeia necinstită este putregai în sufletul lui.
Femeia rea și necinstită e ca moara neferecată.
Fumul și femeia rea te scoate din casă afară.
Femeia care nu vrea să frământa (plămădească) toată ziua cerne.
Femeia prin sat și pacea din casă.
Femeia necheptănată (nebătută) / E ca moara neferecată.
Femeia vede chiar unde bărbatul abia zărește.

flăcău

Flăcăul care se ține ia fata care rămâne.

mire

Mirele nu se plânge când mireasa e prea frumoasă.

muiere

Muirea întrece și pe dracul.
Muiera judecă pe dracul, îl scoate și dator.
Unde e muiera, nu mai are dracul nimic de făcut.
Muiera, poale lungi, minte scurtă.
Muiera, minte ușoară.
Limba muierii, cuțit cu două ascuțituri.
Pe muiera în toată viața să o porți în spinare, și o dată să o lași jos, iar ea se vaită că a ostenit.
Muiera de la cap răcește.
Muiera a înălbit și pe dracul.
Muiera limbută, la bărbat tăcut, ca toaca la biserică.
Când muiera-i mută și bărbatul surd, viața cea mai bună între amândoi.

Cu muierea să umbli ca c-o bubă coaptă,
că îndată se sparge.

Muierea cinstită, podoaba casei sale.

Muierea bună, ca pâinea caldă.

Muierea fără bărbat, ca un cuiu fără ciocan.

Muierea nebătută e ca moara neferecată.

Decât muierea rea, / Mai bine fără ea.

Muierea bună e bărbatului cunună.

Bărbatul aduce cu sacul, muierea să
scoată cu acul, tot se găta.

tată

Bucățică ruptă din tată-său.

Ce feliu e tata, e și fiul.

Numai tata și mama sunt aici, încolo...

Să înveți pe tată-tău să facă copii.